

to Hadiach agricultural research station, or the history of the gift of merchant V.V. Boyka to the Poltava community (to the 150th anniversary of the Poltava Society of Agriculture and the 95th anniversary of the Poltava State Agrarian Academy)]. Kyiv. 24–25.

2. Chuhai, V. (1927). Poltavskiy sil.-hosp. Politehnikum [Poltava villages. polytechnic]. *Zapysky Poltavskoho silskohospodarskoho politehnikumu* [Notes of the Poltava Agricultural Polytechnic]. 1. 16-17.

3. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 9.

4. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 11.

5. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 10.

6. Protokol zasidannia inspektorskoï narady, shcho vidbulasia pry inspekturi silskohospodarskoï osvity 2 hrudnia 1927 roku [Minutes of the Meeting of the Inspection Meeting held at the Agricultural Education Inspectorate on December 2, 1927]. *Zapysky Poltavskoho silskohospodarskoho politehnikumu* [Notes of the Poltava Agricultural Polytechnic]. (1927). 1. 375.

7. *Poltavska derzhavna ahrarna akademiia (1920–2015 rr.): istoriia ta zdobutky* [Poltava State Agrarian Academy (1920-2015 gg.): history and achievements] / V. I. Aranchii ta in. Poltava. (2015). 18, 124-134.

Одержано 21.11.2018.

УДК 061.2:53/54]:378.4
«1872/1915» (091)

(477.54)

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-191-196>

Животівська Діана,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання
diana7454@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8113-6142>

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Zhyvotivska Diana,

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of Department of General History, Methodology and Teaching Methods
diana7454@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8113-6142>

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЗИКО-ХІМІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1872-1915)

У статті висвітлено становлення та розвиток фізико-хімічного товариства при Харківському університеті, створеного в другій половині XIX ст., проаналізовано його наукову і громадсько-благодійну діяльність (1872-1915).

Методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності, системності та історизму, які зумовлюють вивчення і узагальнення інформації на основі науково-критичного аналізу комплексу джерел та літератури.

Завдяки наполегливості видатного фізико-хіміка XIX – початку XX століття М. М. Бекетова, призначеного на посаду професора кафедри хімії Харківського університету, в 1864 році було організовано фізико-хімічний відділ. До М. М. Бекетова

хімія викладалася на природничому відділенні фізико-математичного факультету і не мала самостійного значення. Приділяючи велику увагу спілкуванню наукових діячів, М. М. Бекетов спільно з деякими професорами Харківського університету порушив клопотання про заснування «Товариства дослідних наук» з медичною та фізико-хімічною секціями. Фізиків та хіміків М. М. Бекетов об'єднав в одній секції під назвою «фізико-хімічна». Фізико-хімічну секцію товариства очолював голова. Крім голови, до неї входили помічник голови, від двох до чотирьох секретарів, бібліотекар та скарбник. Секція, пізніше товариство, мали свою бібліотеку і свої кошти, що склалися із членських внесків та інших надходжень. Товариство видавало протоколи засідань і додатки до протоколів, в яких друкувалися праці членів товариства, а також дисертації. Бібліотека поповнювалася шляхом обміну з іншими науковими товариствами, пожертвами і придбаннями.

Вивчення досвіду діяльності наукових товариств є дуже важливим у процесі культурних та наукових змін України. Наукові об'єднання створювалися з метою розв'язання як наукових проблем, так і питань освітнього, педагогічного та просвітницького характеру. Аналізуючи протоколи засідань, потрібно сказати про три напрями діяльності фізико-хімічного товариства: науковий, громадський, суспільно-практичний.

Ключові слова: фізико-хімічне товариство, фізико-хімічна секція, «Товариство дослідних наук», Харківський університет, М. М. Бекетов, І. П. Осипов.

ACTIVITIES OF THE PHYSICOCHEMICAL SOCIETY OF KHARKIV UNIVERSITY (1872-1915)

The article describes the formation and development of the Physicochemical Society of Kharkiv University, established in the second half of the 19th century, and analyzed its scientific and social-charitable activities (1872-1915).

The methodological basis of the study consists of the principles of objectivity, systemicity and historicism that predetermine the study and generalization of information on the basis of a scientific-critical analysis of a complex of sources and literature.

Due to the perseverance of the outstanding physicist-chemist of the 19th and early 20th centuries, M. M. Beketov, who was appointed professor at the Department of Chemistry at the Kharkiv University, in 1864 a physicochemical department was organized. Before M.M. Beketov coming chemistry was taught at the natural department of the Faculty of Physics and Mathematics and had no independent significance. Paying great attention to the communication of the scientists, M.M. Beketov, together with some professors of the Kharkiv University, filed a petition for the establishment of the Society for the Study of Sciences with the medical and physico-chemical sections. Physicists and chemists M. Beketov united in one section under the name "physico-chemical". The physicochemical section of the company was headed by a chairman. In addition to the head, it included an assistant chairman, from two to four secretaries, a librarian and a treasurer. The section, later society, had its own library and its own funds, which consisted of membership fees and other revenues. The Society issued minutes of meetings and annexes to the minutes, which published the works of members of the society, as well as dissertations. The library was replenished through an exchange with other scientific societies, donations and acquisitions.

Studying the experience of scientific societies is very important in the process of cultural and scientific changes in Ukraine. Scientific associations were created with the aim of solving both scientific problems and issues of educational, pedagogical and educational character. Analyzing the minutes of the meetings, we must say about three directions of activity of the physical and chemical society: scientific, social, social and practical.

Keywords: physical and chemical society, physico-chemical section, Society of Experimental Sciences, Kharkiv University, M.M. Beketov, I.P. Osypov.

Становлення наукових осередків стало однією з форм організації наукової діяльності XIX – початку XX ст. на теренах України. Наукові товариства, які існували в Харкові в другій половині XIX – на початку XX ст., своєю дослідницькою, видавничою, лекційною роботою сприяли координації наукових досліджень, надавали науковцям фінансову допомогу, допомагали обміну науковими розробками між вітчизняними та зарубіжними вченими, популяризували наукові дослідження серед широкої громадськості.

У науковій літературі проблема організації діяльності наукових товариств в Україні відображена в працях Ю. В. Павленка «Наукові товариства – феномен просвітництва і культури», С. П. Рудої «Популяризація наукових знань як одна з основних функцій товариств природознавців», В. С. Савчука «Естественнонаучные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в.», зокрема фізико-хімічного товариства – Л. М. Андреасова «Деятельность физико-химического общества при Харьковском университете (1872-1915)», «Указатель к трудам общества физико-химических наук при Харьковском университете за 1873-1915 гг».

Дослідження з історії Харківського університету належать Д. І. Багалію: «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования», «Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет существования» (праця редактована спільно з І. П. Осиповим), «Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета» (також редактована спільно з І. П. Осиповим).

Метою цієї статті є висвітлення заснування та діяльності фізико-хімічного товариства при Харківському університеті (1872-1915).

В історії розвитку хімічної науки в Харківському університеті 1855 рік – знаменний рік у зв'язку із призначенням Миколи Миколайовича Бекетова екстраординарним професором кафедри хімії. З його ініціативи в 1872 році було засновано «Товариство дослідних наук» із фізико-хімічною й медичною секціями [1, с. 225]. Відповідно до проекту статуту «§1. Товариство розділяється на дві секції: а) секцію фізико-хімічну, до кола занять якої входять фізика, хімія й фізіологія, і б) секцію медичних наук. Обидві секції товариства мають як загальні збори для обговорення предметів, що стосуються інтересів цілого товариства, так і окремі засідання для наукових повідомлень за предметами, що входять до кола занять секцій за приналежністю; членам однієї секції надається право брати участь, за бажанням, і в окремих засіданнях іншої» [3, с. 31].

В 1893 році секція отримує самостійне існування за назвою «Товариство фізико-хімічних наук при Харківському університеті». Головою товариства був проф. І. П. Осипов, що залишався на цьому посту до самої смерті (1918 р.) [5, с. 40]. Іван Павлович належав до числа вихованців фізико-хімічного відділення фізико-математичного факультету, організованого М. М. Бекетовим. Ще будучи студентом, виконав дві експериментальних роботи. Першою було дослідження взаємодії «продажного амілену», тобто амілену, отриманого дегідратацією амілового спирту бродінням із сірчаною кислотою. У цей період розвитку органічної хімії питання про склад «продажного амілену», що є сумішшю ізомерів, було важливим. Це дослідження Іван Павлович виклав у трьох доповідях, прочитаних ним в 1873-1875 роках на засіданнях фізико-хімічної секції Товариства дослідних наук. Друга студентська робота І. П. Осипова стосується визначення секундного маятника для м. Харкова. Це суто фізичне дослідження проводилося, оскільки на фізико-хімічному відділенні готувалися фізики й хіміки [6, с. 261-262].

Аналіз протоколів засідань фізико-хімічного товариства дав можливість визначити напрям його діяльності. Наукова діяльність виражалася в основному в доповідях про оригінальні експериментальні й теоретичні дослідження членів товариства, а також у читанні рефератів. Треба зазначити, що читання рефератів завжди викликало обговорення

питань, порушених референтом у своїй доповіді. Доповіді робилися з хімії, фізики, метеорології й з деяких інших питань природознавства [1, с. 230].

Також робилися доповіді й з питань викладання хімії й фізики, зокрема, на засіданні 17 лютого 1893 року проф. І. П. Осипов зробив доповідь «Про курсове викладення закону Авогадро», 2 листопада 1911 року П. В. Шепелєв – доповідь на тему «Організація практичних занять у фізичній лабораторії Харківського технологічного інституту» [1, с. 230].

Варто окремо сказати про наукову діяльність М. М. Бекетова. Із всіх розділів фізикохімії його найбільше цікавила термохімія. Свої дослідження в цій галузі, що мали метою перевірку своїх теоретичних міркувань про зв'язки між міцністю з'єднань, відношенням атомної ваги елементів, що з'єднуються, і кількістю тепла, що виділяється при утворенні цих сполук, Бекетов почав в 1878 році в Харкові, і вони тривали до 1903 року [2, с. 30].

М. М. Бекетов був не тільки видатним ученим, а й талановитим популяризатором. Він умів просто й захоплююче розповісти своїм слухачам про зміст хімічної науки, значення цієї науки для розуміння багатьох явищ природи. Крім платних публічних лекцій, збір з яких ішов на користь різних суспільних установ, він регулярно читав в університеті по четвергах публічні лекції з хімії [2, с. 33].

Плідна діяльність М. М. Бекетова як члена молодого наукового товариства при Харківському університеті сприяла як становленню цього товариства, так і його популярності серед громадськості м. Харкова.

Харківське фізико-хімічне товариство із самого початку своєї діяльності брало активну участь у громадському житті як м. Харкова, так і всієї країни. Члени спільноти надавали всебічну підтримку Харківському товариству поширення в народі грамотності, товариству для допомоги бідним студентам Харківського університету й Харківській суспільній бібліотеці. Багато членів товариства були прибічниками вищої жіночої освіти й своєю активною діяльністю сприяли виникненню в Харкові Вищих жіночих курсів. Більшість членів, які читали публічні лекції з різних питань природознавства, брали участь у різних міських комісіях із благоустрою міста й у заходах суспільного характеру [1, с. 241].

Суспільно-практична діяльність товариства полягала у вирішенні різних практичних завдань, що мали значення для міста Харкова. Протягом усього часу діяльності досить інтенсивно проводилися аналізи води. У березні 1893 року В. О. Геміліан зробив повідомлення «Про хімічний склад води харківського водопроводу за ½ року», С. С. Аксьонов у 1891 році зробив 200 аналізів води [1, с. 243].

Члени товариства цікавилися й станом харківських продовольчих ринків. Зі звіту засідань фізико-хімічної секції за 1892 рік бачимо «...вирішено заснувати при секції комісію для дослідження предметів споживання з місцевого ринку. З метою вироблення проекту інструкції для цієї комісії були вибрані: В. О. Геміліан, В. Н. Джонс, І. Д. Жуков, Є. Л. Зубашев, Д. Г. Кушнарєнко, О. П. Лідов, І. П. Осипов, І. В. Рязанцев, В. Ф. Тимофєєв і А. Д. Чириков [4, с. 5]. Ця комісія виробила спеціальну інструкцію з дослідження предметів споживання: «...досліджувати якість предметів споживання взагалі й основним чином тих, які продаються на харківському ринку, щоб нагромадженням аналітичних даних сприяти установленню норм місцевих предметів споживання. З'ясувати розміри фальсифікації для кожного окремого продукту, а також і прийоми її, що найчастіше трапляються в практиці» [4, с. 5].

Харківське фізико-хімічне товариство активно відгукнулося на звернення Міністерства народної освіти 26 серпня 1914 року із проханням взяти участь у виготовленні лікарських засобів. Було створено комісію в складі М. О. Валяшка, М. П. Красовського, І. А. Красуського, Є. І. Орлова й О. П. Ситникова. Комісія розгорнула велику роботу зі з'ясування номенклатури й кількості необхідних медикаментів, наявності в країні сировини, потреби у фахівцях і стану хімічної промисловості. Комісія порушила

перед Міністерством питання про скликання з'їзду хіміків і фармацевтів для з'ясування низки найважливіших питань, пов'язаних з організацією виробництва лікарських речовин. У дозволі на з'їзд було відмовлено. Деякі лабораторії, не чекаючи загальних вказівок, розпочали вироблення окремих лікарських препаратів. До цих робіт було залучено й студентів старших курсів Харківського університету [1, с. 247].

Вивчення досвіду діяльності наукових товариств є дуже важливим у процесі культурних та наукових змін України. Наукові об'єднання створювалися з метою розв'язання як наукових проблем, так і питань освітнього, педагогічного та просвітницького характеру. Діяльність товариств при університетах безумовно сприяла вихованню в них висококваліфікованих наукових кадрів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреасов Л. М. Деятельность Физико-химического общества при Харьковском университете (1872-1915) // Из истории отечественной химии. Роль ученых Харьковского университета в развитии химической науки. Харьков: Изд. ХГУ, 1952. С. 225-281.

2. Хотинский Е. С. Николай Николаевич Бекетов // Из истории отечественной химии. Роль ученых Харьковского университета в развитии химической науки. Харьков: Изд.ХГУ,1952. С. 5-35.

3. Проект Устава Общества опытных наук при Императорском Харьковском университете // Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. 1872 года. № 2. С. 31-33.

4. Отчет о деятельности физико-химической секции общества опытных наук при Императорском Харьковском университете за 1892 год // Труды физико-химической секции общества опытных наук при Императорском Харьковском университете. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1894. С. 5.

5. Андреасов Л.М. Краткий исторический очерк деятельности Физико-химического общества при Харьковском университете в 1872-1916 гг. // Тезисы докладов на Втором совещании по истории отечественной химии, Ленинград, апрель 1951 г. Москва, 1951. С.40.

6. Андреасов Л.М. Жизнь и деятельность профессора И. П. Осипова // Труды научно-исследовательского института химии и химического факультета Харьковского гос. ун-та им. А. М. Горького. Харьков: Изд.ХГУ, 1954. С. 261–265.

7. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под ред. проф. И. П. Осипова и проф. Д. И. Багалея. Харьков: Издательство университета. Тип. А. Дарре, 1908. 248 с.

REFERENCES

1. Andreasov, L.M. (1952). Deyatel'nost' Fiziko-khimicheskogo obshchestva pri Khar'kovskom universitete (1872 – 1915) [Activity of the Physicochemical Society at Kharkiv University (1872-1915)]// *Iz istorii otechestvennoy khimii. Rol' uchenykh Khar'kovskogo universiteta v razvitii khimicheskoy nauki*. Kharkiv: izd. KhGU, S. 225–281 [in Russian].

2. Khotinskiy, E. S. (1952). Nikolay Nikolaevich Beketov [Nikolai Nikolaevich Beketov] // *Iz istorii otechestvennoy khimii. Rol' uchenykh Khar'kovskogo universiteta v razvitii khimicheskoy nauki*. Kharkiv: izd.KhGU, S. 5-35 [in Russian].

3. Proekt Ustava Obshchestva opytnykh nauk pri Imperatorskom Khar'kovskom universitete [Draft Charter of the Society of Experimental Sciences at the Imperial Kharkov University] // *Protokoly zasedaniy Soveta Imperatorskogo Khar'kovskogo universiteta i prilozheniya k nim. 1872 goda. № 2. S. 31–33* [in Russian].

4. Otchet o deyatel'nosti fiziko-khimicheskoy seksii obshchestva opytnykh nauk pri Imperatorskom Khar'kovskom universitete za 1892 god [Report on the activities of the physico-chemical section of the Society of Experimental Sciences at the Imperial Kharkov University for

1892] // *Trudy fiziko-khimicheskoy seksii obshchestva opytnykh nauk pri Imperatorskom Khar'kovskom universitete*. Kharkiv: Tipografiya Adol'fa Darre., 1894. S. 5 [in Russian].

5. Adreasov, L.M. (1951). *Kratkiy istoricheskiy ichek deyatelnosti Fiziko-Khimicheskogo obshchestva pri Khar'kovskom universitete v 1872-1916 gg.* [A brief historical sketch of the activities of the Physico-Chemical Society at the Kharkov University in 1872-1916] // *Tezisy dokladov na Vtorom soveshchanii po istorii otechestvennoy khimii*, Leningrad, Moskva, S.40 [in Russian].

6. Andreasov, L. M. (1954). *Zhizn' i deyatelnost' professora I. P. Osipova* [The life and work of Professor I. P. Osipov] // *Trudy nauchno-issledovatel'skogo instituta khimii i khimicheskogo fakul'teta Khar'kovskogo gos. un-ta im. A. M. Gor'kogo*. Kharkiv: Izd.KhGU, S. 261–265 [in Russian].

7. *Fiziko-matematicheskii fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniya. (1805 – 1905)* [Faculty of Physics and Mathematics of Kharkov University in the first hundred years of its existence (1805-1905)] / Pod red. prof. I. P. Osipova i prof. D.I. Bagaley. Kharkiv: Izdatel'stvo universiteta. Tip. A. Darre, 1908. 248 s. [in Russian].

Одержано 02.12.2018.

УДК 502.13:929 Ніколаєв

Коцур Роман,

викладач кафедри загальної історії,
правознавства та методик навчання
kafedra_kiu@urk.net

<https://orcid.org/0000-0002-0908-4701>

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди», вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-196-202>

Kotsur Roman,

a lecturer of Department of General History,
Methodology and Teaching Methods
kafedra_kiu@urk.net

<https://orcid.org/0000-0002-0908-4701>

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str., PereiaslavKhmelnyskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА В.Ф. НІКОЛАЄВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДЕЯКІ ШРИХИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ

У запропонованій статті розкривається формування наукових поглядів професора В.Ф. Ніколаєва в галузі охорони природи в перші десятиліття ХХ ст. Важливу роль у становленні вченого відіграло Полтавське товариство любителів природи, засноване в березні 1918 року за ініціативою академіка В.І. Вернадського. До складу товариства входило 119 членів, серед них – ентомолог Д.О. Оглоблін, учений-агроном С.Ф. Третьяков, археолог В.М. Щербаківський, літератор С.В. Короленко та ін. В.Ф. Ніколаєв виконував обов'язки секретаря товариства, систематично виступав з науковими доповідями, брав активну участь у нарадах дослідників природи України. Товариство підготувало матеріали з охорони дев'яти пам'яток природи Полтавщини. В.Ф. Ніколаєв очолював комітет з охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи Полтавщини.

В.Ф. Ніколаєв започаткував розробку української наукової термінології з природознавства. Ученим було розроблено і запроваджено анкету щодо назв комах,